

SKIRTINGOS MORFOLOGINĖS IŠRAIŠKOS VIENARŪŠIAI VEIKSNIAI IR PAPILDINIAI

J. KARECKAITĖ

Vienarūšėmis vadiname tarpusavyje sujungtas ir turinčias tiesioginį ryšį su bendru komponentu sakinio dalis.

Kai kurie kalbininkai, tyrinėję vienarūšiškumo kategoriją, pabrėžia, kad vienarūšiai veiksniai ir vienarūšiai papildiniai išsiskiria iš kitų vienarūšių sakinio dalių tuo, jog jie būtinai turi būti išreikšti to paties linksnio formomis¹. Lietuvių kalbos pavyzdžiai rodo ką kita.

Peržvelgsime tik įdomesnius vienarūšių veiksnių ir vienarūšių papildinių morfoliginės išraiškos atvejus.

I. Vienarūšiai veiksniai, kaip ir kitos sakinio dalys, gali būti vientisiniai ir sudėtiniai.

1. Vientisiniai veiksniai, išreikšti tik vardininko formomis ar tik veiksmoždžių bendratimis, jokių vienarūšiškumo problemų nekelia.

2. Neabejojame ir tokių sudėtinių veiksnių vienarūšiškumu:

Iš tiesų ejo ne *keliolika gaspadorių*, bet *kelios dešimtys žmonių*... M-P VI 556. Ant stalo stovėjo *grafinas degtinės*, *butelys konjako*, *keletas butelių vyno* M-P III 75.

Vienarūšiai veiksniai: *keliolika gaspadorių*, *kelios dešimtys žmonių*, *grafinas degtinės*, *butelys konjako*... – yra sudėtiniai. Juos sudaro vardininko linksnio forma išreikštas pagrindinis komponentas, žymintis kiekį, tūrį, skaičių, ir priklausomieji komponentai, išreikšti kiekybės turinio kilmininkais.

3. Vienarūšę eilę gali sudaryti vientisiniai ir sudėtiniai veiksniai. Pvz.:

Gryčioje sutiko juos verkšlenančios *moterys*, *vaikai*, *keletas kaimynų* Vien VI 456. Ji atidarė duris ir Karolį įleido pirma savęs į erdvę, šviesų kambarį, kuriame stovėjo nedidelis rašomasis *stalas*, *kušetė* ir *keletas kėdžių* Vcl Gd 420.

Sudėtiniai veiksniai čia susidaro todėl, kad jų kiekį ar talpą žymintis pagrindinis komponentas (keletas) būtinai reikalauja kilmininku išreikšto papildininio komponento savo semantiniam turiniui atskleisti.

¹ Žr. J. Balkevičius, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, Vilnius, 1963, p. 250, 255; Л. Чеснокова, Однородные составные сказуемые в современном русском языке. – Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Ростов н/Д, 1958, стр. 48, 55; Ю. Усичева, О категории однородности в современном русском языке. – Ученые записки Кишиневского гос. ун-та, 1962, т. 62, стр. 39.

4. Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje yra daug ir tokių pavyzdžių: Susirinko daugiausia *senių, moterų ir mergaičių*... Vien IV 94. Užtat visur buvo daug *pelkių, raistų* ir neižengiamų *girių* Vien IV 235. Viduje daug *vyrų* ir *moterų* PCv VI 113.

Šiuose sakiniuose yra vienas pagrindinis komponentas, žymintis neapibrėžtą kiekį (daugiausia, daug) ir keli nuo jo priklausantys vienaarūšiai komponentai, išreikšti neapibrėžto kiekio kilmininkais. Todėl čia būtų tiksliau kalbėti ne apie vienaarūšius veiksnius, o apie vienaarūšius sudėtinio veiksnio priklausomuosius komponentus. Priklausomieji veiksnio komponentai turi tiesioginį ryšį su sakinio tariniu ir tiesiog siejasi su savo pagrindiniu komponentu.

5. Pagrindinis veiksnio komponentas, žymįs neapibrėžtą kiekį, sakinio minčiai yra nebūtinai. Neapibrėžtą kiekį galime išreikšti vien kilmininko linksniais. Pvz.:

Jos akyse buvo ir *liūdesio*, ir *nerimasčio*, ir *atvirumo*, ir *varžymosi* M-P III 247. Buvo ten *strazdų, vištų, žąsų* ir *kalakutų* VK A ir p 22. Būdavę ir rimtų *susižeidimų* ir nelaimingų *atsitikimų* Vien VI 516.

Veiksmų funkcijas čia atlieka vienaarūšiai veiksnio priklausomieji komponentai².

6. Kadangi neapibrėžtą kiekį žymintis pagrindinis sudėtinio veiksnio komponentas gali būti neišreikštas, vienaarūšę eilę gali sudaryti vientisiniai veiksniai, išreikšti vardininko linksnio formomis, drauge su sudėtinų veiksmų priklausomaisiais komponentais, išreikštais kilmininko linksnio formomis. Pvz.:

Jam duota ne tik *pagalbininkų*, bet ir *perspektyvos* Blt III 457. Dabar beliko kur-ne-kur vėliau sėtų *avižų, linai, bulvės* M-P VI 343. Ten buvo didelis *kieimas, platūs laukai* ir visur aplinkui *kaimynų*, kur buvo daug vaikų IS obt 88.

Nesunku pastebėti, kad skiriasi ne tik vientisinių veiksmų ir veiksmų priklausomųjų komponentų morfologinė išraiška, bet ir jų reikšmė. Vientisinis veiksmys nurodo daiktų, reiškinių, asmenų visumą, apibrėžtą kiekį, o veiksnio priklausomieji komponentai – tik neapibrėžtą kiekį.

II. Pastebime ir vienaarūšių papildinių analogiškus morfologinės išraiškos dėsningumus.

1. Papildinių, išreikštų tik to paties linksnio formomis ar tik veiksmazodžio bendratimis, vienaarūšiskumas nekelia jokių abejonių.

2. Kai kada vienaarūšiai papildiniai gali būti išreikšti veiksmazodžių bendraties ir vardažodžių linksnių formomis. Pvz.:

Naujoko Ėvė nusibodo, nes ji mane mokė ne tiktai *skaičiuoti*, bet ir gyvenimo *gudrybių* IS obt 210. Antai Keselienė nusišamdė gubernorių ..., o tas dabar visos sodos visus vaikus, visus piemenis moko sau lietuviškai *rašyti, skaityti* ir visokių *balabaičių*... Ž I 317.

Pabrauktieji papildiniai vienaarūšiai, nes jie tarpusavyje sujungti ir tiesiog priklauso tam pačiam tariniui.

² Plg. J. Balkevičiaus (Dabartinė lietuvių kalbos sintaksė, p. 76) pastabą apie veiksnius, išreikštus būdvardžių, dalyvių, įvardžių ar skaitvardžių vardininkais: „Nesunku pastebėti, kad pabrauktieji būdvardžiai, skaitvardžiai, įvardžiai ir dalyviai iš tikrųjų tėra veiksnio derinamieji pažyminiai, tačiau, pačiam veiksmiui iškritus, atlieka jo funkciją.“

3. Kaip veiksniai, taip ir vienaarūšiai papildiniai gali būti ir vientisiniai, ir sudėtiniai. Bet ir skirtingos struktūros papildiniai gali sudaryti vienaarūšę eilę. Pvz.:

Mirdamas senis Meškauskas... dukteriai įpareigojęs sūnus duoti kraičio *karvę, pakinkytą arklį, porą avelių, kiaulę ir 30 rublių pinigais Vien VI 525. Bajorienė pasiėmė Visimantą, Šarką, keletą dvariškių, keletą totorių ir tris mergas Vien IV 185. Mergaitės tuoj išnešė ąsotį ir keletą puodelių M-P VI 110.*

Vientisiniai papildiniai čia išreikšti galininko linksnio formomis (karvę, arklį, kiaulę, Visimantą, Šarką, ąsotį); sudėtinių papildinių pagrindinis komponentas irgi išreikštas galininko forma (porą, keletą, tris), o priklausomasis – kilmininko arba galininko. Kai pagrindinis komponentas nurodo tikslų skaičių, kiekį, priklausomasis komponentas išreiškiamas galininko forma (tris mergas), kai neapibrėžtą kiekį – kilmininko forma (kiaušinių, dvariškių, totorių).

4. Kiekybę nurodantis sudėtinių papildinių narys gali būti praleistas, ir tada vienaarūšę eilę sudaro du skirtingų linksnių nariai. Pvz.:

...naujasis žmogus atnešė ne tik *laimę*, bet ir *rūpesčių* PCv V 31. Jam padavė *vandens* ir *kėdę* atsisėsti Vien IV 305. Pamačiau, kad tas kunigėlis turi *didelių aspiracijų*, komplikuoatą *sielą* ir sugeba save analizuoti M-P IV 153.

Galininko forma išreikšti papildiniai nurodo atskirus, nebeskaidomus daiktus ar aiškų, apibrėžtą jų kiekį ir yra vientisiniai; kilmininko forma išreikšti papildiniai reiškia smulkesnių, skaičiuojamųjų, skaidomų daiktų neapibrėžtą kiekį ar dalį ir yra sudėtinių papildinių komponentai, neturintys išreikšto pagrindinio komponento.

III. Išvados:

1. Vienaarūšiai veiksniai ir vienaarūšiai papildiniai būna išreikšti vieno linksnio formomis tik tada, kai jie yra artimo semantinio turinio ir vienodos struktūros: arba visi tik vientisiniai, arba visi tik sudėtiniai.

2. Skirtingą morfologinę išraišką nulemia vienaarūšių veiksnių ir papildinių skirtingas semantinis turinys ir skirtinga struktūra.

3. Sudėtiniai veiksniai ir papildiniai gali neturėti išreikšto pagrindinio komponento, kai jų priklausomieji komponentai reiškia neapibrėžtą kiekį, dalį.

Vilniaus Valstybinis pedagoginis institutas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1968 m. birželio mėn.

SUTRUMPINIMAI

Blt III	– J. Baltušis, Raštai, III, Vilnius, 1959.
IS obt	– I. Simonaitytė, ...o buvo taip, Vilnius, 1960.
LP I	– Lazdynų Pelėda, Raštai, I, Vilnius, 1954.
M-P III, IV, VI	– V. Mykolaitis-Putinas, Raštai, III, IV, VI, Vilnius, 1959.
PCv V, VI	– P. Cvirka, Raštai, V, VI, Vilnius, 1959.
Vcl Gd	– A. Venclova, Gimimo diena, Vilnius, 1959.
Vien IV	– A. Vienuolis, Raštai, IV, Vilnius, 1954.
Vien VI	– A. Vienuolis, Raštai, VI, Vilnius, 1955.
VK A ir p	– V. Krėvė, Apsakymai ir padavimai, Vilnius, 1955.
Ž I	– Žemaitė, Raštai, I, Vilnius, 1956

РАЗНОВИДНОСТИ МОРФОЛОГИЧЕСКОГО ВЫРАЖЕНИЯ ОДНОРОДНЫХ ПОДЛЕЖАЩИХ И ДОПОЛНЕНИЙ

Я. КАРЕЦКАЙТЕ

Резюме

Однородные подлежащие и однородные дополнения выражаются формами одного падежа только тогда, когда их семантическое содержание и грамматическая структура являются близкими.

Различное семантическое содержание и различная грамматическая структура вызывают соответствующие разновидности в морфологическом выражении как у однородных подлежащих, так и у однородных дополнений.

У сложных подлежащих и дополнений основной компонент может отсутствовать, если зависимые компоненты обозначают часть или неопределенное количество субъектов или предметов. Напр.: *Jos akyse buvo ir liūdesio, ir nerimasčio, ir atvirumo, ir varžymosi* М-Р III 247. ...*naujasis žmogus atnešė ne tik laimę, bet ir rūpesčių* РСv V 31.